

ספר בראשית
עם פירוש רד"צ הופמן
© הוצאת נצח

אתר לימודי
יהדות ורוח

דעת

(יא) מסעו של יעקב לבית-אל ומשם אל יצחק;

מות יצחק

(פרק לה)

ה' מצווה את יעקב ללכת לבית-אל כדי לבנות לו שם מזבח (פסוק א). יעקב מציינת לצו זה אחר שהכשיר עצמו וביתו לכך על ידי הסרת אלהי הנכר ועל ידי טהרה (הפסוקים ב-ד). בדרכו לשם שמרה עליו ההשגחה האלהית מפני כל פגע, וכך הוא בא שלם לבית-אל ובנה שם את המזבח, אותו קרא בשם אל בית-אל (הפסוקים ה-ז). דבורה, מינקתה של רבקה, מתה ונקברה בקרבת בית-אל (פסוק ח). ה' נתגלה לו ליעקב בבית-אל, שינה את שמו לישראל וחזר על ההבטחות שנתן לו לאברהם (הפסוקים ט-יג). יעקב הציב שם מצבה, נסך עליה נסכים וקרא את שם המקום אלהים בית-אל (הפסוקים יד-טו). בנוסעו הלאה משם, לבית לחם, נתאלמן יעקב מאשתו רחל אשר נפטרה עם לידת בנה בנימין ונקברה בדרך לאפרת, והוא הציב לה שם מצבת זכרון (הפסוקים טז-כ). הלאה משם, אחר שעבר את מגדל-עדר, פגע ראובן בכבודה של בלהה, ואביו שמע הדבר (הפסוקים כא-כב / חצי הפסוק), ואחר כך הגיע יעקב עם שנים עשר בניו ליצחק אביו חברונה (הפסוקים כב-כז). יצחק נפטר והוא בן מאה ושמונים שנה, ויעקב ועשו בניו קברוהו (הפסוקים כח-כט)¹.

¹ את הקטע הראשון. כלומר הפסוקים א-ח, מיחסים מבקרי המקרא ברובו למקור אחד (להוציא פסוק ה, שאותו מיחסים ל"עורך", ומחציתו הראשונה של פסוק ו, שמיחסים למקור אחר). והנה פסוק ה מפריע את שלוחתם, כי הרי מתייחסים בו אל הריגת אנשי שכם, ולפיכך "מן הדין" הוא להניח. ששולב כאן על ידי "העורך". אך אל נכון כבר הצביע ה' הלוי על כך שאי אפשר בלעדי פסוק זה, אשר מזהה את הקשר בין ההכנות למסע — "ונקומה ונעלה" (ג), ולביאתם לבית-אל (ו) על ידי תיאור המעשה — "ויסעו". ועוד תהא לנו הזדמנות להעיר שהמסורת ידעה לספר על מלחמות אחרות של בני יעקב, מלחמות אשר אולי נרשמו בספר מלחמות ה'. וגם בפסוק ו צריך "העורך" להציל את המבקרים ממצוקתם. הפסוק הכרחי לסיפורו של מקור זה ושייך איפוא אליו. והנה הביטוי "אשר בארץ כנען" הוא סימן מובהק למקור אחר. דילמן "מתרץ"

איפוא שבמקור זה לא היה כתוב אלא ויבא יעקב בית-אל, ולכך הוסיף „העורך” במקור אחר את שמו הקודם של המקום: לזוה (וגם המלה הוא), ועוד: אשר בארץ כנען. ברם, איזו מטרה בקש „העורך” להשיג בתוספות אלה? ומדוע הסתפק בפסוקים א ו ג בשם בית-אל ללא כל תוספת? באשר לשאלות אלה — מבקרי המקרא שכחו ליתן לנו תשובה. — קושיה אחרת בקשו למצוא בכך שבפסוק ח מסופר, כי מניקתה של רבקה נמצאה אצל יעקב, בעוד שלמעלה כד, נט מסופר, שהיא יוצאת עם רבקה לכנען, וזאת מבלי שהכתוב ינקוב שם בשמה. והנה, מובן למדי הוא שכאן, כאשר כל בית יעקב מתאבל על מותה של אשה זו ואף קורא עץ אלון בשם על שום אבל זה, חשובה המינקת כדי לכנותה גם בשמה, בעוד שלמעלה היא מוזכרת בלי נקיבת שם, כמינקת רבקה, עם שאר הנערות המלוחות את רבקה לארץ כנען (כד, סא). כיצד הגיעה עתה אל יעקב — אם נשלחה על ידי רבקה לקראתו או שהלכה אליו אחר מות רבקה מרצונה שלה, לנו אין ענין מיוחד לדעת זאת. מכל מקום ניתן לקבוע שפסוקנו, שאותו מיחסים למקור אחד, מניח את המסופר לעיל כד, נט, המיוחס למקור שלישי, כידוע. — הפסוקים ט-טו מיוחסים למקור אחר, משום לשונם, וכמובן שהמלה „עוד” (פסוק ט) קשה לפי זה. העצה — „העורך” הוא שהוסיף אותה. — מסובך יותר לדידם הוא הפסוק י, בו משנים את שמו של יעקב לישראל, ללא כל הסבר. כדי שלא יהא מקום להסיק, שהמקור הזה מתייחס כאן לאמור לעיל לב, כט — פסוק שלפי דילמן שייך למקור אחר, נאלץ הלה לומר, כי אמנם היה הסבר לשינוי השם במקור זה, אלא ש„העורך” השמיט אותו בהתחשב עם לב, כט. — מפסוק יב יוצא שהארץ הובטחה גם ליצחק, דבר שאיננו מוזכר בשום מקום במקור האחר, אבל הוא מוזכר לעיל כו, ג אצל מקור שלישי. שוב סובר דילמן, כי אמנם דובר על כך גם במקור זה, אלא ש„העורך” לא כלל זאת בתיאורו... — הפסוק יד אינו ניתן ליחס, לדעת המבקרים, למקור מסויים, כי המצבה מזכירה את כה, יח, ששייך למקור אחר, בעוד שבמקור ההוא אין מוזכרים מזבחות וקרבנות בתולדות האבות. וכאן אין ליחס את הפסוק ל„עורך”, כי לזוה אין עוד ענין במצבות. על כן סובר דילמן, כי פסוק זה בא ממקור שלישי, אשר לו היה כאן תיאור של התגלות נוספת של השכינה בבית-אל וכנראה גם של שינוי שם יעקב, מארעות שאחריהם הקים יעקב את המצבה. והנה אין לדעה זו כל יסוד. בביאורנו נראה שהפסוק יד קשור הן עם המסופר לפניו הן עם הסיפור שאחריו באופן הדוק כל כך, שאין כל מקום לייחסו למקור אחר. — הקטע שמורכב מן הפסוקים טז-כ מדבר בהולדת בנימין, במות רחל ובקבורתה. שוב מיחסים חלק ממנו — את הפסוקים טז-יט — למקור אחד, ואילו פסוק כ — למקור אחר (משום השם יעקב שבו). והנה גם מקור שלישי מדבר במות רחל ובקבורתה באפרת (מח, ז), הוזה אומר שגם המקור ההוא ידע

פרק לה, פסוק א ויאמר אלהים אלייִעקב קום עלה
 בית־אל ושכ־שם, ועשה־שם מזבח לאל הנראה
 אליך בברחך מפני עשו אחיך.

אולי ניתן להסביר את העובדה שיעקב לא קיים עד כה את גדרו⁽²⁾, בכך שבהגיעו לסוכות גאלץ להשתהות שם כדי להרפא וכדי ליתן מנוחה לעדריו. לאחר מכן, משהגיע אל עצם ארץ כנען, בקש להקים מזבח על אדמה משלו, כתודה על כך שה' החזירו לארץ אבותיו. היה זה בשכם. שם אמנם גשתהה זמן מה, והנה אירע מקרהה של דינה. רק עתה, משחשש להמשיך במסעו לבית־אל, כתוצאה ממקרה זה, מזרו אותו ה' לנסוע שמה, ובכך גם מובטחת לו עזרתו ית'. ואף על פי כן מוצאים חכמינו ז"ל פגם בכך שיעקב השהה קיום גדרו⁽³⁾, אולי משום שהיה צריך לבטוח בעזרתו ית' ולנסוע לבית־אל תחילה, חרף כל המכשולים. ואולי בזה גם הסיבה להזכרת השם „אלהים“, להזכירו את גדרו שבו אמר „אם יהיה אלהים עמדי“⁽²⁾. — על ה. בית־אל היתה בהר⁽⁴⁾. ומענין לציין שגם אברהם נסע משכם לקרבת בית־אל⁽⁵⁾. — ושב־שם אין פירושו השתקע שם, שכן יעקב לא נשאר במקום זה זמן רב. אבל

על כך. אבל, טוען דילמן, לא ייתכן שידבר גם בהולדת בנימין, שכן לפי הפסוקים כדרכו, ששייכים אליו, נולדו כל בני יעקב בפדן ארם. וגם כאן הדברים תמוהים. לכאורה היה צריך להניח שדוקא „עורך“, שמחבר זה אל זה שני מקורות שונים, יוסיף בפסוק כו, אחר המלים „בפדן ארם“, את המלים: ובארץ כנען, וזאת כדי לסלק את הסתירה שבין שני מקורותיו, בעוד אשר המתכב האמיתי, שאיננו יודע על שום סתירה, מכיוון שרק זה עתה ספר על הולדת בנימין באפרת, מניח בשקט, כי הקורא את המלים „אשר ילד לו בפדן ארם“ ידע להסב אותן על שאר הכנים ולא על בנימין. — באשר להזכרת השם יעקב בפסוק כ — ראה בביאורנו. וגם את הסתירה המדומה בקשר למקום קבר רחל נבאר במקום.

⁽²⁾ למעלה כח. כ.

⁽³⁾ בראשית רבה פרשה פא, ב (המ').

⁽⁴⁾ לעיל יב, ח.

⁽⁵⁾ שם.

פירושו הוא — השתהה במקום עד שתבנה את המזבח ותקיים את נדרך. ויחד עם זאת יש בכך משום הבטחה שיכול לשבת שם בשלווה, בלי לפחד מרדיפות יושבי הארץ. — ל א ל, ולא: ל, רמז לשם המקום בית-אל; השווה לעיל לא, יג. — הנראה אליך חוזר אל המסופר לעיל כת, י—טו. — בברחך חוזר אל כו, מג; והשווה גם הושע יב, יג.

פסוקים ב—ד. ויאמר יעקב אליביתו ואל בליאשר עמו, הסרו את־אלהי הנכר אשר בתככם והטהרו והחליפו שמלתיכם. ונקומה ונעלה בית־אל, ואעשה־י שם מזבח לאל הענה אתי כיום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי. ויתנו אלי־יעקב את בלי־אלהי הנכר אשר בידם ואת־הנזמים אשר באזניהם, ויטמן אתם יעקב תחת האלה אשר עִבְדִּיכֶם.

אלהי הנכר, כגון התרפים של רחל⁶) ופסילים אחרים אשר להם סגודו אנשי יעקב שמארם נהרים; השווה יהושע כד, ב, יד. ויש להניח שגם בבזית שכם נמצאו פסילים רבים. — והטירו וגר. מן הסתם על ידי רחיצה במים, כמו שמות יט, י. — מזבח. אין הכתוב מזכיר כאן הקרבת קרבנות. וגם אצל אברהם נאמר רק שקרא בשם ה', כאשר בנה מזבח⁷). אך ברור שהאבות גם הקריבו קרבנות; השווה כב, ז. ונראה שיעקב הוא הראשון, אשר השתמש במעשר לשם זבחי שלמים⁸). — ואת־הנזמים. מסתבר שנזמים אלה היו בצורת פסילים, שלהם סגודו. ואולי רומז „אשר בידם“, שגם התכשיטים שבידיהם היו לעתים בצורת פסילים. — האלה, כמו אלון (אלף צרויה) — Terebinth, השווה לעיל יב, ו; ולעומת זו אלה (באלף פתוחה) המוזכרת ביהושע כד, כו — Eiche, כמו אלון; השווה ישעיה ו, יג; הושע ד, יג. „האלה“ בה"א הידיעה רומזת לעץ מסויים (שאולי זה שסגדו לו) בקרבת שכם.

⁶ לעיל לא, יט.

⁷ לעיל יב, ח.

⁸ לעיל כת, כב; להלן מו, א.

פסוק ה. וימקן, ויהי חתת אלהים עליהערים אשר
פביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב.

ויס עו. הנושא הוא יעקב ואלה אשר עמו, כמו להלן פסוק טז. —
חתת אלהים, הרי זה פחד על-טבעי. — ולא רדפו מנית, כי
חששו של יעקב, שיושב הארץ ירצו לנקום מותם של בני שכם⁹,
אמנם נתגשם, וכי רק חתת אלהים זו מנעה בעדם לרדוף אחר בית יעקב.
אמנם אין הכתוב מזכיר פעולה כזאת. אך לפי רש"י ד"ה בחרבי ובקשתי
להלן מח, כב¹⁰) אכן כבר עמדו יעקב ובניו במלחמה כזאת עם הכנעני,
ואפשר שהדבר אירע בדרך לשילה; השווה דברינו להלן מט, י¹¹),
אלא שמתעם בלתי ידוע לא מסרה לנו התורה על כך, ובוודאי נרשמו
הדברים בספר מלחמות ה' ואליהם התייחס יעקב בדבריו להלן מח כב.

פסוק ו. ויבא יעקב לזוה אשר בארץ כנען הוא
בית-אל, הוא וכל-העם אשר-עמו.

לזוה וגו'. מן האמור ביהושע טז, ב מוכח שאין לזו זהה עם
בית-אל¹²). על כן יש להניח, כי בית-אל היתה קרובה לזו, שהרי
יעקב לן מחוצה לעיר¹³). לפי הכתוב המוזכר שביהושע היתה בית-אל
מזרחית לזו. תחילה היה המקום שייך לזו וגם נקרא בשם זה, אלא
שיעקב נתן לו את שמו החדש — בית-אל¹³). עתה, משצריך להבנות שם
מזבח, אשר ייקרא „אל בית-אל“, מוזכרים שני השמות: קדם השם העתיק
— לזו. התוספת אשר בארץ כנען באה כאן כמו למעלה לג, יח,

⁹ לעיל לד. ל.

¹⁰ על פי בראשית רבה פרשה פא, ד (המ').

¹¹ לא הגיעו לידנו (המ').

¹² שכן, לפרש שם „בית-אל לזוה“ כשם עיר אחת. כפי שטוענים שוורץ.

קנובל ואחרים, ודאי דחוק הוא.

¹³ לעיל כח. יט.

כי כשם שיעקב חשב, שהגה הגיע אל מטרת מסעו, היא ארץ כנען, עם בואו לשכם, כך ראה לאחר שה' זרזו לקיים את נדרו, שרק עם בואו לבית-אל תסתיים השיבה בשלום אל ארץ אבותיו. רק כאן הגיע אל ארץ כנען אשר אותה עזב עם נדרו ועם הבטחותיו ית'. — הוא בית-אל, תוספת בעלת משמעות רבה — זהו המקום המקודש אשר יעקב קדשו כבית אלהים בשעת יציאתו את הארץ. — הוא וכל-העם. יעקב הגיע בשלום יחד עם כל אנשיו, ולא נפקד ממנו איש.

פסוק ז. ויבן שם מזבחה ויקרא למקום אל בית-אל,
כי שם נגלו אליו האלהים בכרחו מפני אחיו.

ויבן שם. יעקב בנה את המזבחה באותו מקום שבו נתגלה לו ה', במקום שבו ראה מלאכי האלהים עולים ויורדים¹⁴, ומכאן לשון הרבים נגלו אליו האלהים. ואף על פי כן לא קרא למקום המזבחה: אלהים בית-אל אלא „אל בית-אל". נראה שהשם „אל" מתאים יותר למזבחה. מאוחר יותר מוצאים בהקשר זה השימוש בשם הויה; השווה שמות יז, טו. ואפשר שלפני משה השתמשו לזה בשם אל, שלפי חכמינו ז"ל אף הוא מציין את מידת הרחמים¹⁵; השווה רש"י ד"ה אל לשמות לד, ו. במקביל לכך אנו מוצאים לפני משה שמות פרטיים עם אל, ואילו אחרי כן שמות בצירוף יה.

פסוק ח. ותמת דברה מינקת רבקה ותקבר מתחת
לבית-אל תחת האלון, ויקרא שמו אלון בכות.

המדרש¹⁶ רואה כאן רמז למות רבקה. מן הפסוק כז נראה שבבואו

¹⁴ שם פסוק יב.

¹⁵ השווה מכילתא לשמות טו, ב (המ').

¹⁶ בראשית רבה פרשה טא, ה (המ').

אל יצחק, לא מצא יעקב עוד את אמו בחיים. מסתבר שנפטרה עוד לפני שובו, ומכיוון שהכתוב מזכיר את קבורתה במערת המכפלה להלן מט, לא, הרי איננו מדבר עוד במותה, כשם שמסתפק באותה הערה שם באשר למותה של לאה. רק מכיוון שיעקב מכבד את זכרון אמו, בזה שקובר את אמתה הנאמנה במקום מקודש וגם מתאבל עליה, מציין הכתוב מאורע זה במיוחד, תוך כדי תיאור שובו של יעקב אל אביו. — מתחת לבית-אל, פירוש לרגלי ההר שעליו היתה בית-אל¹⁶).

109 ט. וירא אלהים אלייעקב עוד בבאו מפדן ארם,
ויברך אתו.

וירא וגו'. התגלות שניה זו, תכליתה היא שינוי השם יעקב לישראל. התגלות זו היתה בשם אל שדי, כאמור בפסוק יא, והנביא הושע מזכיר אותה¹⁷. היא באה אחרי הקמת המזבח על ידי יעקב. — עוד מוסב בבירור על ההתגלות המתוארת למעלה כח, יג¹⁸. זו נועדה בעיקר להבטיח את בטחונו האישי של יעקב — „אנכי עמך” — ועל כן בא בה שם הוי"ה, ואילו זו שלפנינו — נושאה העיקרי הוא עם ישראל, העם אשר עתיד היה להכיר את שם הוי"ה בזמן משה רבנו ואשר בעיניו לא רצה ה' להיראות, עד לזמן הזה, אלא כאלהים וכאל שדי. — ויברך אתו. הרי זה משפט כולל שיפורט לאחר מכן.

109 ז. ויאמר לו אלהים שמך יעקב, לא-יקרא שמך

¹⁶ ואין שום יסוד להנחתם של דילמן ואחרים ש„תמר דבורה” המוזכר בשופטים ד, ה זהה עם „אלון בכות”.

¹⁷ הושע יב, ה.

¹⁸ ההנחה שהמלה „עוד” היא תוספת „העורך”, אינה אלא תירוץ דחוק. שהרי גם המלים „בבאו מפדן ארם” מוכיחות, שההתגלות הראשונה היתה בשעת יציאתו לפדן ארם.

עוד יעקב כי אפי' ישראל יהיה שמך ויקרא אתי
שמו ישראל.

לעצם הברכה קודם שינוי השם, כמעין פתיחה, כמו למעלה לב, כז ואילך. ומכיוון שהפרשה היא כבר ידועה, אין עוד צורך לבאר כאן משמעות השם החדש, ושלא כמו אצל שינוי שם אברהם; השווה יז, ה. — לא יקרא וגו', פירוש בעוד שעד כה היה רק יעקב, הרי מכאן ואילך יהיה שמך בעיקר ישראל. מכאן ולהבא באים שני השמות בתורה לסירוגין. לעתים אפשר ליתן טעם לשימוש בשם האחד או האחר, אולם ברוב המקומות הטעמים דחוקים¹⁹. — ישראל יהיה שמך. חזרה מילולית על משפט זה מצינו במלכים א' יח, לא; והשווה גם מלכים ב' יז, לד²⁰. ויקרא את-שמו ישראל בא להדגיש שרק עכשו נתקיים עצם שינוי השם, בעוד שהודעת המלאך שלמעלה²¹ לא היתה אלא הודעה מוקדמת.

הפסוקים יא—יב. ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה
ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך, ומלכים מחלצריך

¹⁹ אמנם מבקרי המקרא טוענים לדעת, ששני מקורות משתמשים תמיד בשם יעקב, בעוד שמקור שלישי וה"עורך" משתמשים בשם ישראל. ברם, אי אפשר לקיים "כלל" זה אלא אם כן מיחסים את כל המקומות שבהם בא השם ישראל, גם מטעם זה, למקור השלישי, ואם זה בלתי אפשרי — ל"עורך". כך למשל שייכים הפסוקים א"ה שבפרק מו, לדעת המבקרים, לאחד משני המקורות הראשונים, אך משום "הכלל" הנ"ל הכרח הוא ליחס את מחציתו הראשונה של פסוק א שם למקור השלישי, ומאותו טעם הכרח לקטוע את הפסוק ב שם וליחס מחציתו הראשונה ל"עורך".

²⁰ ויש אשר טוען (קינן), שזוהי תוספת מאוחרת, ולא משום טעם אחר אלא מפני שאחרת תהא סתירה להנחתו, שמחברם של ספרי המלכים לא הכיר את התורה.

²¹ לב, כח.

יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך
אתננה, ולזרעך אחריו אתן אתיהארץ.

ה' מעניק לו ליעקב את ברכתו של אברהם, ובכך מתקיימת הברכה
שברכו יצחק אביו²²). — אני אל שדי, כמו למעלה יו, א. —
פרה ורבה, כמו שם פסוק ו. — גוי וקהל גוים, השווה למטה
מה, ד. — ומלכים וגו'. השווה למעלה יו, ו וטו. — מחל ציד.
צאצאיו של אדם נקראים יוצאי ירכו או יוצאי חלציו; השווה להלן מו, כו;
שמות א, ה; שופטים ח, ל; מלכים א' ח, יט. ביטוי אחר לענין זה הוא
יצא ממעים; השווה לעיל טו, ד; שמואל ב' ז, יב²³). — אתן. בעוד
ש, נתתי" ו, "אתננה", פירושם הוא נתינה על ידי הבטחה, הרי, "אתן"
פירושו הנתינה הממשית.

פסוק יג. ויעל מעליו אלהים, במקום אשר ידבר אתו.

ויעל וגו', כמו למעלה יו, כב; והשווה יח, לג. וקצת שונה מזה
במלאך — שופטים יג, כ; והשווה שם ו, כא. — במקום אשר וגו'
בא לציין את המקום כמקום קדוש במיוחד שבו שוכנת שכינתו ית'. יחד
עם זאת בא לנמק את, "ויצב" שבפסוק הבא וגם מכין לקראת הפסוק טו.

פסוק יד. ויצב יעקב מצבה במקום אשר ידבר אתו
מצבת אבן, ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן.

ההתגלות שתוארה בפסוקים יג—יג, לא אירעה במקום ההתגלות
הראשונה שעליה סופר בפרק כח. וכיוון שיעקב הכיר בעלית השכינה
במקום הזה, שאף הוא מקום קדוש הוא, בקש לסמנו לדורות אחריו בתור

²² לעיל כח, ג ואילך.

²³ דוגמה זו מראה בבירור שהשוני בביטוי איננו מוכיח שוני במקורות.

שכזה לפני שימשך במסעו. כדי להבדיל היטב בין מצבת זכרון זו והמזבח המוזכר בפסוק ז, מתאר הכתוב בפרוטרוט, שמצבה זו הקים יעקב במקום אשר-דבר אתו ושהיתה זו מצבת אבן, כלומר מצבה שעשויה אבן אחת, בעוד שהמזבח המוזכר היה מורכב מכמה אבנים. — ויסד. למעלה כת, יח לא יצק יעקב אלא שמן על המצבה שהקים, אבל עכשו, כשהוא חוזר למולדתו והוא עתיר נכסים, הרי הוא נותן ביטוי לשמחת החיים שהיתה לו בעזרתו ית' על ידי ניסוך יין; השווה תרגום יונתן.

109 טו. ויקרא יעקב את-שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית-אל.

אלהים בית-אל. עם הגר"א מווילנא²⁴) נפרש ששם מקום התגלות שניה זו היא „אלהים בית אל“, משום שהיתה לו שם ליעקב התגלות האלהים. מאוחר יותר, בימי שמואל הנביא, עמד שם בית אלהים שאליו עלו לרגל להקריב קרבנות²⁵), והוא נקרא „האלהים בית-אל“ (ה"א הידיעה יכולה לבוא גם אצל שם פרטי, ובמיוחד כשיש לזה הוראה אפילאטיבית²⁶)).

109 טז—כ. ויסעו מבית אל ויהי-עוד כבדת- הארץ לבוא אפרתה, ותלד רחל ותקש בלדתה. ויהי בהקשתה בלדתה, ותאמר לה המילדת אליתיראי כייגמ-יזה לך בן. ויהי בצאת נפשה כי מתה ותקרא שמו בן-אונן, ואכיו קרא-לו בנימין. ותמת רחל, ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם. ויצב

²⁴ ביאור הגר"א ליהושע טז, ב.

²⁵ שמואל א' י, ג.

²⁶ השווה איוולד c. 277 s.

יעקב מצבה עליקברתה, הוא מצבת קברת-רחל
עדיהיום.

כברת-הארץ, נראה שזוהי מידת אורך לדרכים; השווה מלכים ב' ה, יט; וראה להלן. יש שמבינים את הכ"ף ככ"ף הדמיון והמלה ברת כשם מידה, כמו בת, או מן הערבית *برت* (27), כלומר, בערך בערך ברת קרקע. ואילו התרגום אונקלוס גוזר את המלה כברה בסיכול האותיות מן השורש כרב = חרש, כלומר שטח שניתן לחרוש אותו במשך זמן ידוע, ומכל מקום הרי זה בא לציין מידת קרקע לא גדולה. — ותקש, הוא בנין פיעל מן קשה = להיות קשה. — בהקשתה, זהו בנין הפעיל. משמעות שני הפעלים — לסבול קשות. — אל-תיראי. יראה רחל שהולד מת — כ"ג-זה, חוזר אל המסופר לעיל ל, כד — „יסף ה' לי בן אחר". — כי מתה הוא מאמר מוסגר. — בן-אוני, כלומר בן הכאב, האבל; השווה דברים כו, יד. — בנימין, צד ימין נחשב בימי קדם כצד המזל הטוב (28), ופירושו של השם איפוא בן המזל הטוב. לפי הרשב"ם פירושו כמו בן הימים, כלומר בן זקונים. — בדרך אפרתה הוא בית לחם. מן הכתוב בשמואל א' יז, יב ובמיכה ה, א יוצא בבירור שאפרת היא בית לחם (29). — הוא מצבת קברת-רחל עדיהיום. הכתוב קובע שבשעת סיפור המעשה המצבה עדיין קיימת, אך היא היתה קיימת גם בימי שמואל (30). כיום אפשר לראות את קבר רחל, כשעליו מבנה מקומר, במרחק של שעה ושלושת רבעי בדרום מזרחה של ירושלים, כמהלך חצי שעה צפונית-מערבית מבית לחם (31). והנה קיימת, לכאורה, סתירה בין מקומו של קבר רחל

(27) רס"ג, ראב"ע, רמב"ן, וגם מגדל ש"ס.

(28) DMZ XXI. pge. 601—604.

(29) ואין איפוא כל טעם בהסרת המלים: היא בית לחם כתוספת מאוחרת יותר, כפי שהציעו לעשות קנובל וטניוס, ולקבוע מקומה של אפרת בקרבת רמה וגיבע, בין ירושלים ובית-אל.

(30) שמואל א' י, ב.

(31) השווה בענין זה Jos. Schwarz, Das heilige Land, p. 81

וכן Riehm, Handwoerterbuch, p. 1263.

כפי שמצויין כאן, ובין זה המשתמע מן האמור בשמואל א' (30). כי אם אמנם נפגשו שמואל ושאל, כפי שמניחים בדרך כלל, ברמה, הרי יוצא שהקבר היה בין רמה לגבעה, בגבול תחומו של שבט בנימין (32). אך כבר העיר ר' הלוי (33) בצדק, שהפירוש המקובל של הכתוב בשמואל איננו עומד בביקורת. מבינים את הנאמר שם (30), „עם־קברת רחל בגבול בנימין בצלצח“ כך שהדברים באים לקבוע מקום קבורת רחל, לאמור שהיה זה בגבול בנימין, במקום שנקרא צלצח. והנה קביעה זו נראית מיותרת לחלוטין. מיקומו של קבר מפורסם כל כך בתוך תחום שבט בנימין, ודאי שהיה ידוע היטב לבני בנימין, ויהיה זה תמוה ביותר ששמואל יצטרך לגלות לשאל, שאמנם הקבר נמצא בתחומו של שבט בנימין. על כן מבאר הלוי שיש להבין את האמור שם כאילו נאמרה המלה: אשר, לפני, „עם קברת רחל“. לפיכך אומר שמואל אל שאל: ומצאת שני אנשים שהם מסביבת קבר רחל, ותמצאם בצלצח שבגבול שבט בנימין והם יבשרו לך בשם אביך, כי נמצאו האתונות. בפסוק שאחריו מסופר, שבהמשך דרכו יפגוש שאל בשלושה אנשים, שעולים לבית־אל. מסתבר איפוא ששני האנשים, אשר ביתם באיזור קבר רחל, חזרו מעליה כזאת לבית־אל, וכאשר עברו בדרכם בגבעה, נתבקשו על ידי אבי שאל לספר לבנו על דבר מציאת האתונות. לפי זה יש בסיפור שבספר שמואל דוקא משום אישור למסופר בפרקנו, דהיינו שקבר רחל הנו דרומית לתחומו של בנימין, כלומר בתחום שבט יהודה. ועיין גם בביאורם של הפסוקים שבשמואל (30) כפי שמוכח במדרש (34) ובתוספתא סוטה יא, ז. בתוספתא זו גורסים: על קבורת רחל, במקום: עם קבורת רחל, וגם הפשיטתא גורסת כן (35). וגם מן האמור בירמיה לא, יד, „קול ברמה

(32) המבקרים נולדקה, דליצש ודילמן סוברים שישנן שתי מסודות שונות בנוגע למיקומו של הקבר, האחת של בני אפרים, היא זו שבספר שמואל, והאחרת של בני יהודה, היא זו המוזכרת בפסוקנו.

(33) Recherches bibliques II.

(34) ילקוט שמעוני לשמואל א', פיסקה קט (המ').

(35) ואם מבקרי המקרא אמנם מסתפקים בביאורו של ר' הלוי, הרי אני מציע להם לקרוא: על(ו)לי קבורת רחל. לפי זה היו שני האנשים עולים לרגל

נשמע" לא קשה³⁶). הרי זהו לשון פיוטי שאין להסיק ממנו שום מסקנה היסטורית. או שיש לפרש עם התרגום³⁷: ברום עלמא (בשמים הרמים), או שהנביא רואה בנבואתו, שרחל אמנו מופיעה ברמה, מקום ריכוזם של העומדים לצאת לגלות, כדי לבכות שם על גורל בניה — אף אם קבורתה שלה היתה דרומית מכאן.

109 סוק כא. וימע ישראל, ויט אהלה מהלאה למגדל-עדר

ו י ט א ה ל ה. היתה זו השתהות קצרה, שאם לא כן היה יעקב בונה בית; השווה למעלה לג, יו. — למגדל-עדר. גם במיכה ד, ח מוזכר שם זה (והשווה שם ה, א). ברם, כלל לא ברור, אם שם הכוונה למקום המוזכר כאן, והוא קרוב לבית-לחם.

הפסוקים כב—כו. ויהי בשכן ישראל בארץ החווא וילך ראובן וישכב את-בלחה פילגש אביו, וישמע ישראל, ויהיו בני-יעקב שנים עשר. בני לאה בכור יעקב ראובן, ושמעון ולוי ויהודה ויששכר וזבולון. בני רחל יוסף ובנימן. ובני בלהה שפחת רחל דן ונפתלי. ובני זלפה שפחת לאה גד ואשר, אלה בני יעקב אשר ילדילו בסדן ארם.

בשכן ישראל. השימוש בשם ישראל מראה שלמאורע המסופר כאן חשיבות רבה בתולדות האומה, ואכן, בו סיבת הדחתו של שבט ראובן

לקבר רחל הם פגשו בשאול בבבל בנימין בצלחה. פתרון זה עשוי להתקבל על הדעת במיוחד משום שבהמשך דרכו פגש שאול בעולי רגל נוספים. פתרונות נוספים לישוב הסתירה ראה אצל שוורץ, אצל קורץ ואצל דליצש.³⁸ אילו רצו להבין מפסוק זה שרחל נקברה ברמה, תהיה זו מסורת שלישית!³⁹ וכן גם רש"י ומצודות (המ').

ההעלאת השבטים יוסף ויהודה. — וילך ראובן, דומה שהביטוי רומז למעשה חשוב ביותר. אילו היה מדובר כאן במעשה גילוי עריות ממש, לא היה הכתוב מקדים הקדמה זו. אם נשווה פסוקנו אל שמואל ב' טז, כא, שם ידעץ אחיתופל לאבשלום: „בוא אל-פלגשי אביך“³⁸, הרי נראה שגם במעשה זה של ראובן יש יותר פעולה של התמרדות כנגד סמכות האב, מאשר פעולה של גילוי עריות. אין זה איפוא כל כך כנגד פשוטו של מקרא, כאשר קובע שמואל בר נחמני בשם רב יונתן³⁹: „כל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה“, והאמור כאן פירושו: „מלמד שבלבל מצעו של אביו“, וכל כך למה? אומר (שם) רבי שמעון בן אלעזר: „עלבון אמו תבע. אמר, אם אחות אמי היתה צרה לאמי, שפחת אחות אמי תהא צרה לאמי?“ אך לא כל חכמינו מחזיקים בדעה זו. במדרש לפסוק ד, בפרק מט דלהלן⁴⁰ מובאות כמה דעות המפרשות את פסוקנו לפי פשוטו. — וישמע ישראל. אחרי מלים אלה באה פיסקא באמצע הפסוק⁴¹). הכתוב מעלים כאן דבר שהיה ידוע במסורת שבעל פה, ואשר נרשם מאוחר יותר בדברי הימים⁴² „ובני ראובן בכור-ישראל כי-הוא הבכור ובחללו יציעי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן-ישראל, ולא להתיחס לבכרה“. ומתלוקת היא במדרש⁴³ בין ר' לוי ור' סימון: „חד מנהון אמר, לא לראובן להתיחס, ואחרנא אמר, אין מיחסי ליוסף אלא לראובן“. לפי הדעה השנייה לא קבל יוסף אלא את בכורת הממון בלבד, ועל כן מסתבר היטב, מדוע באה רשימת הבנים שבה מצויין ראובן בתור „בכור יעקב“, דוקא כאן. ואילו לפי הדעה הראשונה, שלפיה ניטלה הבכורה מראובן בכל מכל, יש להניח שבעצם היתה צריכה לבוא רשימת שנים עשר הבנים מיד אחר הולדת בנימין, אשר עמה נתמלא מספר השבטים. ברם, מכיוון שבתחילה היה ראובן בכורו של יעקב, תואר אשר לא היה

³⁸ השווה שם כ. ג.

³⁹ שבת נה, ע"ב.

⁴⁰ בראשית רבה פרשה צח, ו (המ').

⁴¹ השווה בענין זה גרץ. Monatsschrift 1878, p. 367.

⁴² א' ה, א.

⁴³ בראשית רבה פרשה פב, יב.

לו עוד בישראל, מקדים הכתוב את הסיפור על מעשהו לרשימה, כדי לקבוע בשביל תולדות ישראל בענין אחד — אין ראובן בכור ישראל, גם אם היה בכורו של יעקב.

הפסוקים כז—כט. ויבא יעקב אלייזחק אביו ממרא קרית הארבע, הוא חברון אשריגרישם אברהם ויזחק. ויהיו ימי יזחק, מאת שנה ושמונים שנה. ויגוע יזחק וימת ויאסף אלעמיו זקן ושבע ימים, ויקברו אתו עשו ויעקב בניו.

ממרא קרית הארבע. ראה דברינו למעלה כג, ב. — אשר גרשם, כגרים גשתהו שם; השווה שמות ו, ד. — מאת שנה וגו'. מכאן שיזחק חי עוד זמן רב אחרי המאורעות, שעליהם מסופר בפרק לד. כאשר בא יעקב למצרים, היה זה רק עשר שנים אחרי מות יזחק⁽⁴⁴⁾. — ויגוע... ויאסף, ראה דברינו למעלה כה, ח. — עשו ויעקב. למעלה כה, ט, בתיאור קבורת אברהם. בא יזחק לפני ישמעאל, „בעבור היות ישמעאל בן השפחה“⁽⁴⁵⁾. בצדק מעירים פרשנים אחדים⁽⁴⁶⁾ שאחרי התפיסותו עם עשו הודה לו יעקב בבכורה, אותה קנה ממנו בעוריו⁽⁴⁷⁾.

⁽⁴⁴⁾ השווה להלן מו, ט.

⁽⁴⁵⁾ רש"ב"ם, ראב"ע, חזקוני (המ').

⁽⁴⁶⁾ למשל הרש"ה (המ').

⁽⁴⁷⁾ בכתב היד יש כאן תוספת-שאלה (כתובה עפרון בכתב ידו של המחבר) — מדוע אין הכתוב מזכיר כאן שנקבר במערת המכפלה. והדברים תמוהים, שהרי כבר הרמב"ן עה"מ שואל ומשיב על שאלה זו, וכיצד זה לא שם לב הרב המחבר (המ').